

## ARŞİVİNDEKİ ŞİİRLERİ İLE ABDULLA ŞAİK

DR. ALİ EROL

Aynı millete mensup olmakla birlikte, tarihî süreç içerisinde farklı sebeplerle farklı coğrafyalara dağılan, hatta kimi zaman hasım durumuna düşürülmüş olan Türk toplulukları, kendilerini ortak paydada toplayan manevî değerleri sayesinde kimliklerini koruyabilmişler, maruz kaldıkları asimilasyonların, millî dokuyu tahrip etmesine müsaade etmemişlerdir. Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyıl içerisinde, Kafkas Elleri'nde Stalin'in Türk ve Müslümanlar'a yönelik imha hareketiyle karşı karşıya kalan bu topluluklar, yine aynı şuur içerisinde mevcudiyetlerini sürdürebilmişler, başta dil ve edebiyat olmak üzere hayata bakış ve onu idrak biçimlerini belirleyen bütün unsurları muhafaza ederek atalarından kalan birer kültürel miras hâlinde günümüze kadar taşıyabilmişlerdir.

Ancak hemen eklemek gerekir ki, bu var olma mücadelesi çoğu zaman dolaylı yollardan yürütülmüş, sessiz ve derinden sürdürülmüştür. Çünkü Sovyet devri olarak bilinen yıllarda kültürel çalışmaları, daha özel anlamda ise edebiyatı, Marksizm ve Leninizm ideolojisinin dar kalıpları arasına hapseden hâkim anlayışa karşı doğrudan mukavemet etmek, o günün şartları açısından pek mümkün olamamıştır. Baskı ve tehditler karşısında duyulan hayatî endişeler, çoğu zaman birçok kültür ve sanat adamının pasivize olmasına yol açmış, gerçek duygular doğrudan yansıtılamamıştır. Nitekim o zamanlar Marksist bir akademisyen olarak söz konusu yaptırımlara bizzat şahitlik etmiş olan Prof. Dr. Kamal Talıbzade, sonraki yıllarda yazacağı bir makalesinde<sup>1</sup>, birçok yazarın ölüm korkusundan dolayı düzenin propagandasını yapmak ya da susmak arasında tercih yapmak zorunda kaldıklarını ifade ederek bu gerçeği vurgulamaktadır.

Gerek coğrafi, gerek iktisadî, gerekse siyasî ve sosyal özellikleri ile bütün bu hadiselerin en uç noktalarda yaşandığı ülkelerden birisi de Azerbaycan'dır.

1 Prof. Dr. Kamal Talıbzade, "Transitions-Literary Criticism in Azerbaijan A New Look at Soviet Works", Azerbaijan, Spring, 1996 (4-1) s.5. ( Prof Dr. Kamal Talıbzade, Azerbaycan edebiyatının önde gelen tenkitçilerinden olup, Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin üyesidir. 50 yıldan fazla bir süredir Nizamî Edebiyat Enstitüsü'nde çalışmaktadır ve yaklaşık 30 kitabı, 300 ilmî makalesi yayımlanmıştır. Abdulla Şaik'in oğlu olan yazar, hâlen Bakü Devlet Üniversitesinde öğretim üyesi olarak ders vermektedir.)

XIX. yy.'ın hemen başlarında, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmalarından sonra sinsi bir politika ile yok edilmeye çalışılmış olan Azerîler, o yıllarda, bu uygulamaların yarattığı tahribatı en fazla hisseden Türk topluluklarından olmuşlardır. “Kollektifleştirme” adı altında yürütülen uygulamalar karşısında birçok sanat ve kültür adamı kalemini bırakmak, ya da yeni rejimin saflarına katılmak durumunda kalmıştır. İzlenen siyasî ve kültürel politikaya karşı olmakla birlikte temkinli bir yol izleyerek Azerbaycan toplumunu çağdaş değerlerle kucaklaştırmak, böylece geleceğe hazırlamak isteyen bazı şahsiyetler ise, bugün için makul karşılanması gereken tavırları ile hizmetlerini sürdürebilmişlerdir. İşte kendilerine “Maarifçiler” adı verilen ve eğitimden kültürel çalışmaların bütün birimlerine kadar Azerbaycan’ı modern bir yapıya kavuşturmak, onun çağdaş ülkeler arasındaki yerini alabilmesi bakımından gerekli alt yapıyı hazırlamak için yoğun gayret gösteren ve aralarında Yusuf Vezir Çemenzemini, Celil Memmedkuluzade, Abdurrahim Hakverdili, Süleyman Sani Ahundov, Ali Nazmi, ve Mehmed Said Ordubadî gibi fikir ve sanat adamlarının da bulunduğu şahsiyetlerden birisi de Abdulla Şaik Talıbzade’dir.

Şair, nasir, dramaturg, tercümeçi, edebiyatşinas, içtimaî hadim, halk muallimi, Çocuk Edebiyatının banisi gibi birçok unvanla anılmış olan Şaik, 12 Şubat 1881’de Tiflis’te doğmuştur. Oldukça muhafazakâr bir aileden gelen ve eşraftan Molla Mustafa’nın oğlu olan Şaik, öğrenimini Tiflis ve Horasan’da tamamlamış, 1902 yılında Bakü’de Türkçe öğretmeni olarak göreve başlamıştır.

Skolastik sistemin terk edilerek “Usûl-i Cedid” adı verilen yeni müfredat programlarının hazırlanması, millî değerlerin yer aldığı ilk ders kitaplarının yazılması, Türkçe eğitim ve öğretime karşı yoğun bir propaganda faaliyetinin başlatıldığı o yıllarda ilk millî sınıfların açılması gibi birçok düzenlemeye rehberlik etmiş olan Şaik, eğitim faaliyetlerindeki gayret ve başarılarına binaen “Halk Muallimi” payesi ile ödüllendirilmiş, 32 yıl sürecek olan öğretmenliği boyunca Ruhulla Ahundov, Memmed Arif, Süleyman Rüstem, Mehdî Hüseyin, Niyazi Yusuf Memmedaliyev, Fuad Efendiyev, Süleyman Vezirli, Tağı Şahbazî, Adil Efendiyev, Efrasiyab Bedelbeyli gibi Azerbaycan’ın gelecekteki birçok önemli ismini siyasî ve kültürel hayata kazandırmıştır. Pedagojik faaliyetlerinin yanı sıra, roman, hikâye, piyes, şiir, makale, hatıra gibi hemen bütün türlerde çok sayıda eser vererek toplumu ile bütünleşmiş olan Şaik, çok yönlü bir sanat adamı olarak da Azerbaycan edebiyatının ön saflarındaki yerini almıştır.

İlk edebî faaliyetlerine Rus edebiyatından yaptığı çevirilerle başlayan yazarın, ilk şiirlerini de Farsça olarak Fuzûlî etkisinde yazdığı gazeller oluşturmaktadır. Ancak daha çok aşk ve muhabbet konularının ele alındığı bu şiirler; gerek form, gerek üslûp, gerekse muhteva açılarından geleneğin devam ettirildiği şiirlerdir ve onun ileriki yıllarda yakalayacağı sanat anlayışını yansıtmaktan oldukça uzak çalışmalardır.

Azerbaycan'da XX. yy.'ın başlarında had safhaya ulaşmış olan sosyal ve siyasî hâdiselere bağlı olarak Çar tarafından 1905'te ilân edilen "Hürriyet Manifestosu"nun yarattığı hayal kırıklığı, Şaik'in sanat hayatının ilk döneminin başladığı yıl olmuştur. Şairin, özellikle hürriyet konusunda verilen vaatlerin yerine getirilmemesi nedeniyle içine düştüğü bunalım, onu, bütün ümitlerin yarınlara bağlandığı romantik söylemlere yöneltmiştir. Yaşanan siyasî çekişmelerin sosyal hayatta yarattığı tahribat, insan aklına ve geleceğe olan inanç, insan ve vatan sevgisi, milletçe yükselme arzusu, çalışana muhabbet, hümanizm, adaletsizliğe itiraz ve toplumsal saadet anlayışının subjektif terennümü, şairin bu yıllarda kaleme aldığı şiirlerin esas karakterini oluşturur. Şaik'in bazen iyimser bir ruh hâli içerisinde geleceğe yönelik beklentilerini ihtiva eden söylemlere yöneldiği, bazense tamamen bedbin bir psikolojinin ifadesi olan duygularını yansıttığı bu şiirleri, onun ilk dönemde izlediği sanat çizgisinin en belirgin özelliklerindedir. Sürekli değişen duygu dünyasının yarattığı ezikliğin bir ifadesi olan bu tavrı, bu yıllarda yazılan "Veten (1905)", "Niye Uçdu (1907)", "Parçalar (1908)", "Veremli Heyat (1909)", "Sonbahar (1910)", "İreli (1914)", "Esrimize Xitab (1915) gibi birçok şiirde görmek mümkündür.

Sovyet devri olarak bilinen ve 1920'de Bolşevikler'in Bakü'ye girmesi ile başlayan yeni dönem, Azerbaycan için hayatın hemen hemen her sahasında yeni uygulamaların yaşandığı yıllar olmuştur. Ancak kurulmaya çalışılan yeni düzenin bir gereği olarak her türlü kültürel çalışma takibe alınmış, bu gelişme, edebî hayata çok daha önce girmiş olan ve bütün birikimlerini kendi insanlarına hizmet yolunda seferber etmiş olan birçok yazarın kendine çeki düzen vermesini gerekli kılmıştır.

O güne kadar beklentileri doğrultusunda bazen karamsar, bazense ümit dolu çıkışlar yapan Şaik, Sovyet Hükûmetinin eğitim alanındaki hamlelerini, okul ve kurs açma girişimlerini, kadın hakları ve sosyal eşitlik konularındaki düzen-

lemelerini, milleti adına iyi değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak görmüş ve çalışmalarını bu anlayış çerçevesinde yoğunlaştırmıştır. Sanat hayatının ilk döneminde Bakü'de cereyan eden sosyal, siyasî ve iktisadî hadiseleri, yoksul insanların hayat mücadelelerini yansıtmış olan Şaik, bu yıllarda da benzerî tavrını sürdürmüş, “Şerq Gözeline (1921)”, “Üsyan Et! (1921 )”, “Emekçi Qadınlara (1926)”, “Üç Lövhe (1929)”, “Genc Müellimlere ( 1929)”, “Oktyabr (1932)” gibi şiirleri ile sık sık geçmişe dönerek yeni ile eski hayat tarzı arasında kıyaslamalar yapmıştır. Hatta şunu söyleyebiliriz ki, Şaik'in bu dönemde yazdığı şiirlerin birçoğu, eski düzeni ve istismarcı anlayışı tenkit eder niteliktedir. Abdulla Şaik'in olgunluk döneminde kaleme aldığı bu eserlerde, Bakü'deki petrol işçilerinin, emekçi kesiminin hayat şartları ele alınmış, hayatın gerçek yüzü ve beklentiler, son derece realist tasvirlerle ortaya konulmuştur.

Bütün dünyayı bir şekilde etkileyecek olan İkinci Dünya Savaşı, diğer birçok şair gibi, Şaik'e de muhteva açısından yeni bir istikamet tayin etmiştir. Şair, 1941 yılında Almanya'nın Sovyet topraklarını tehdit eder hâle gelmesiyle birlikte tamamen epik bir söylem içine girmiş, bu doğrultuda sık sık Azerbaycan'ın şanlı geçmişine dönerek, halka kahramanlık duyguları aşılamayı amaçlamıştır.

Şaik'in özellikle sanat hayatının ikinci safhasında ortaya koyduğu şiirleri daha çok sosyal nitelikli olup, yeni konular ve bedîî hususlar açısından oldukça geliştirilmiş bir özellik taşımaktadır. Nitekim onun hemen her türde gösterdiği başarı, bu yıllarda -bazı olumsuz gelişmelere rağmen- geniş kitlelere ulaştırılabilmiş, başta Rusça olmak üzere Türkçe (Türkmen Türkçesi), ve Ermeni, Gürcü, Tacik, Kumık dillerine çevrilmiş ve aktarılmıştır.<sup>2</sup>

Araştırmalarımız için Bakü'de bulunduğunuz sıralarda karşılaştığımız sade vatandaş statüsündeki bazı insanlara Abdulla Şaik'i tanıyıp tanımadıklarını, eğer tanıyorlarsa, onun hakkındaki genel kanaatlerini sorduk. Aldığımız cevaplar, daha çok Şaik'in yeni neslin terbiye ve eğitimi konusunda yapılan çalışmalarda üstün hizmetlerini dile getirir nitelikte idi. Konu ile biraz daha yakından ilgili olanlar ise, onun, Azerbaycan edebiyatı adına taşıdığı değeri vurgulayan yorumlarda bulundular. Bu ön çalışma bize, sanat hayatı boyunca halkçılık ilkesini prensip edinmiş olan Şaik'in, halkına ne derece ulaşabilmiş ve onunla ne ölçüde bütünleşebilmiş olduğu hakkında önemli fikirler verdi.

2 Eflâton Memedov, “Üreklerde Yaşayan Senetkâr”, *Kitaplar Aleminde*, Nu:1, ASSR Dövlət 26 Bakı Komissası Adına Metb., Bakı, Ocak-Şubat-Mart 1981, s. 41.

Diğer taraftan yine Şaik'i tanımak amacıyla taradığımız edebiyat tarihi, monografi, biyografi ve makale gibi ilmî çalışmalardaki ortak değerlendirmeleri bir payda altında toplamaya çalıştık. Söz konusu kaynaklarda, onun; şair, nasir, dramaturg, tercümcü, edebiyatşinas, içtimaî hadim, münekkit, pedagog gibi unvanlarla anıldığını tespit ettik. Edebî çalışmaları arasında önemli bir yer tutan şiirlerini, daha doğrusu basılmış eserleri arasında yer alan şiirlerini incelediğimizde ise, onun, yaşanan hayatın sosyal problemleri karşısındaki tavır ve tepkilerini gördük.

Netice itibarıyla, Abdulla Şaik hakkında bu güne kadar yapılmış olan değerlendirmelerde, onun eğitimci kişiliği üzerinde durulmuş, toplumcu yönü vurgulanmış, hümanist ve demokratik görüşlerine yer verilmiş ve eserleri ile kazandırmaya çalıştığı insanî değerlere dikkat çekilmiştir. Ayrıca şairin, özellikle Çar döneminde verdiği hürriyet mücadelesi yüceltilmiş, Sovyet hâkimiyeti yıllarındaki çalışmaları takdirane ifadelerle anılmıştır. Ancak burada dikkatlere sunulması gereken esas husus şudur ki, Şaik'in, Azerbaycan Türk toplumu adına yaptığı bu fedakârane çalışmalar, sadece, onun vatanperverliği ve insanî değerlere olan hassasiyeti ile izah edilmeye çalışılmış, "millî şuur" konusundaki heyecanları, duygu ve düşünceleri pek dikkate alınmamış, alınmamıştır. Hatta Sovyet devri olarak bilinen yıllarda, izlenilen politika gereği, millî iradenin söz sahibi olduğu Şûra Hükûmeti döneminde yaptığı çalışmalara hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Oysa bütün yabancı baskıların kalktığı söz konusu dönemde, şair tarafından, Azerbaycan'da millî uyanışın önderliğini yapmış olan Müsavat Partisi'ne ithafen yazılan:

*Birleşmeli Türk oğlu, bu yol millet yoludur,  
Ünle, zeferle, şanla tariximiz doludur.  
Yürüyelim ireli, haydi millet esgeri,  
Kéçmişimiz şan, zefer, durmayalım biz geri.<sup>3</sup>*

şeklindeki mısraları, ya da bütün Türk âlemini madden ve manen aynı ülkü çerçevesinde bir araya getirecek olan "şanlı Turan bayrağı" uğruna mücadele verilmesi gerektiğini vurgulayan aşağıdaki ifadeleri görmemezlikten gelmek, Abdulla Şaik'i yeterince anlayamamak ve anlatamamak olacaktır:

3 Abdulla Şaiq Talıbzade, "Marş" ( Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden.)

*Dalğalanır üstümde şanlı Turan bayrağı,  
Alovlanır qelbimde "Erkeneqon" ocağı.  
Haydı, yola çıxalım haqsızlığı yıxalım.  
Turanda gün doğunca zülməte çarpışalım!*

Ancak şunu da eklemek gerekir ki, bu yöndeki fikirler, böylesine açık bir şekilde sadece Bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin varlığını sürdürdüğü yıllar olan 1918-1920 arasında dile getirilebilmiştir.

Bu yıllar, şairin özellikle millî eğitim, millî kültür ve millî kimlik konusundaki fikirlerini büyük bir ruh çöşkünüğü içerisinde hayata geçirdiği yıllar olmuştur. Milletini, kültür emperyalizmi tehlikesinden kurtarmak için özellikle eğitim sahasındaki yoğun gayretleri ile dikkatleri çekmiş olan Şaik, açtığı millî sınıflarla; millî eğitim, millî edebiyat ve millî dil konularındaki hassasiyeti ve "çoh cehətli edebî-ictimai ve pedagoji fealiyeti ile, millî medeniyyətin çiçeklənməsinə, millî ziyatılar tebeqesinin yaranmasına"<sup>4</sup> hizmet etmiş, kaleme aldığı ders kitapları ve "Vetenin Yanıq Sesi", "İntizar Qarşısında", Türk Adem-i Merkeziyet Fırkası Müsavat'a ithafen yazdığı "Marş", ayrıca "Yeni Ay Doğarken", "Araz'dan Turan'a" gibi ileride yasaklanacak olan şiirleri ile, yeni neslin millî şuur sahibi olması yolunda yoğun gayret sarf etmiş, bu yöndeki azmi ile aynı duyguları yaşayan birçok kültür ve sanat adamının takdirlerine mazhar olmuştur:

*İnlətdin rübabın xeste telini,  
Oyatdın uyqudan sen Türk elini,  
Dönderdin bahara xəzan yelini,  
Yazıq Şaiqləri olmayanlara!<sup>5</sup>*

Abdulla Şaik'in, "milliyet" kavramı konusundaki his ve heyecanlarını, bu kadar açık bir şekilde ancak 1918-1920 yılları arasında dile getirebildiğini ifade etmiştik. Doğrudur. Ancak şu noktayı da belirtmeliyiz ki, söz konusu hassasiyet, dolaylı ifadelerle de olsa, aslında onun daha önce kaleme aldığı eserlerine de bir şekilde yansımıştır. Azerbaycan edebiyatının tanınmış tenkitçilerinden Prof. Dr.

4 Veli Hacıyev, "Görkemli Yazıcı ve Pedagoq", *Azerbaycan Sovet Sosialist Respublikası Elmler Akademiyası Xeberleri*, Nu:1, Edebiyyat, Dil ve İncəsənət Sériyası, Bakı Elm Neşriyyat, ASSR Elmler Akademiyası Metb., Bakı 1982, s. 114.

5 Kamal Talıbzade, *Şaiqane Yad Ét*, Genclik, Bakı, 1981, s. 682.

Kamal Talıbzade aynı çalışmasında<sup>6</sup>, o yıllarda yazılmış birçok edebî eserin yeni bir bakış ile değerlendirilerek, sembol ve mecazî anlatımlarla verilmek istenen mesajların keşfedilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü Azerbaycan'ın bağımsızlığını sürdürdüğü yıllarda terennüm edilen bu duyguların ilk filizlenmeye başladığı yıllar XIX. yy.'ın sonlarıdır ve henüz o tarihlerde başlayarak gündün güne artan bir katılımla yükselecek olan milliyetçi fikirler, bu yıllarda birçok yazar üzerinde derin tesirler bırakmıştır:

Hatırlanacağı üzere, Azerbaycan'da özellikle XX. yy.'ın başlarından itibaren yoğunluk kazanan siyasî arayışlar, aslında çok daha önceleri, Çar Rusyası'nın bölgeyi işgal etmesiyle birlikte kendini göstermeye başlamıştır. Bu yıllardaki mevcut hükûmetin bölge üzerinde tam bir hâkimiyet kurma politikası halkın tepkisine yol açmış, rejime duyulan nefret, "Kaçaklar Hareketi" olarak bilinen halk ayaklanmalarına neden olmuştur. Toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki baskısı ve hükûmetin bu baskıları destekler nitelikteki adaletsiz uygulamaları sonucu patlak veren söz konusu hâdiseler, XIX. yy.'ın ikinci yarısında artarak sürmüş, Çar'a karşı gerçekleştirilen bir başkaldırının sembolü olarak, halk tarafından büyük destek görmüştür. Gence bölgesinde Deli Ali ve Kamber, Karabağ'da Süleyman ve Murtaza, Şuşa'da Mehmet Bey Kaveler, Zengezur'da Nebî gibi haksızlığa isyan edip dağa çıkan birçok isim, bir anlamda ileride ortaya çıkacak olan millî direniş hareketinin öncüleri olmuşlardır<sup>7</sup>. Azerbaycan halkının efsanevî şahsiyetleri arasındaki yerlerini alacak olan bu kişiler, sonraki yıllarda zaman zaman Abdulla Şaik gibi birçok yazara ilham kaynağı olacak, gerçek birer halk kahramanı olarak edebî eserlere taşınacaktır<sup>8</sup>.

Azerbaycan Türk toplumuna, kendi haklarını korumak ve güvence altına almak için mücadele edilmesi gerektiği fikrini hatırlatan bu hâdiseler, XIX.yy.ın sonlarına doğru patlak vermeye başlayacak olan yeni gelişmelerle kabına sığmaz bir hal alır. Zira Şaik'in de doğduğu şehir olan Tiflis, bütün Kafkas halklarının siyasî, medenî ve içtimaî hayatları ile yakın ilişki içerisinde olan bir böl-

6 Prof. Dr. Kamal Talıbzade, *a.g.m.*, s. 2.

7 Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, Gençlik Basım Evi, İstanbul,1975, s. 89.

8 Abdulla Şaik'in 1937'de kaleme aldığı ve bağımsızlık mücadelesini işlediği "Qoçpolad"adlı poemasının kaynağı da bu hâdiselere dayanır. Şaik, 1932 yılından itibaren ilk bölümlerini "İnqilab ve Medeniyyet (Nu:1,2,5)" dergisinde yayımlamaya başladığı "Qaçaq Nebi" adlı poemasını, siyasî endişelerinden dolayı geri çekmiş, sonraki yıllarda aynı malzemeyi "Qoçpolad" adlı poemasında kullanmıştır. Bk.: Abdulla Şaik Talıbzade, *Eserleri II (Tertib ve Qéydler: Kamal Talıbzade)*, Azer Neşr., Bakı, 1968, s. 593.

gedir ve özellikle dünyanın başlıca emtia merkezlerinden biri olan Azerbaycan'ın büyük sermaye sahipleri, günden güne daha da güçlenerek hâkimiyet alanlarını genişletmektedirler. İktisadî varlığın gün geçtikçe yabancıların tekeline geçiyor olması, bir süre sonra halkı ve özellikle de yerli teşebbüskârları rahatsız etmeye başlar<sup>9</sup>. Kendi kaynaklarını yine kendi menfaatleri için kullanmak isteyen Azerîler, yabancılara yer satmama kararı alırlar; onlara yerleşme imkânı sağlayacak her türlü yardım girişimlerini yasaklarlar. İşte bu kararın ileriki yıllarda siyasî ve içtimâî hayatta önemli rol üstlenecek olan aydınlarca da desteklenmesi ile Azerbaycan'da yavaş yavaş millî beraberlik şuuru uyanmaya başlar: *"Hemin bu reqabet hissi yerli servetdarları xalqa, xüsusen çar hökûmeti siyaseti ile şiddetli mübarize aparmaqda olan ziyahlara yaxınlaşdırırdı.."*<sup>10</sup>..

Ancak geç de olsa kapitalist zihniyete karşı alınan bu tavır, başta Çar Hükûmeti olmak üzere, özellikle ülkedeki yabancı sermayeyi rahatsız etmeye başlar. Gelecekte, millî bir anlayış çerçevesinde mevcut kaynaklara sahip çıkılabileceği ihtimali, rejimi yeni tedbirler almaya iter. Hükûmetin bu maksatla uygulamaya çalıştığı dayatmalara karşı gösterilen mukavemet, giderek daha geniş kitleleri harekete geçirir her anlamdaki millî beraberlik arzusunun bir ifadesi olan milliyet kavramı ön plâna çıkmaya başlar. Hüseyin Baykara söz konusu gelişmeyi, *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi* adlı eserinde şu sözleri ile özetlemektedir: *"Azerbaycan'a milliyetçilik hareketlerinin Fransa'dan Ahmet Ağaoğlu ile Alibey Hüseyinzade ve Mehmed Emin Resulzade İstanbul'dan getirmiş değildir. Azerbaycan'daki kapitalist Türkler ticarî rekabet içerisinde kendilerinin ve kendi haklarının sömürüldüğünü anlamışlardır. Bu idrak Azerbaycan yerli sermayesi himayesinde Azerbaycan medeniyeti, kültürü, basını, sahnesi, edebiyatı, tekniği ve başka modern kuralları ile milliyetçiliği getirmiştir."*<sup>11</sup>.

Bununla beraber şunu da ifade etmek gerekir ki, başlangıç itibarı ile, daha çok iktisadî alanda kendini gösteren, dolaylı yollardan da olsa millî duyguların ön plâna çıkmasına zemin teşkil eden bu ilk gelişmeler, daha çok ülkedeki ilim ve sanat adamlarının gayretleri ile geniş kitlelere ulaştırılabilmiş, matbuat dünyasının konu üzerindeki hassasiyeti "millî şuur" kavramının yerleşip yeşermeye

9 Ord. Prof. Mehmed Fuad Köprülüzade, "Azerî Edebiyatı'nın Tekâmülü", *İslâm Ansiklopedisi*, C.II, MEB, İstanbul, 1961, s. 146.

10 Abdulla Şaik Talıbzade, *Eserleri IV* (Tertib ve Qéydler: K. Talıbzade, Réd: E. Mirehmedov), Azer Neşr., Bakı, 1977, s. 233.

11 Hüseyin Baykara, *a.g.e.*, s. 82.

sinde en önemli amil olmuştur. Zira bu tarihlerden çok önce, XIX. yy.'ın başlarında, "millet" kavramı çerçevesinde etraflı ilk çalışmaları Türkiye'de bilinen adı ile Ahundzade başlatmış, bu çalışmalar, Hasan Bey Zerdabî tarafından çıkarılan "Ekinçi (1875)" gazetesi ile pekiştirilmiştir. Ekinçi'den sonra yayın hayatına katılan Ziya ve Keşkül gazeteleri ise, bir anlamda Zerdabî'nin misyonunu yüklenerek aynı amaca hizmet etmişler, bu hizmet ileriki yıllarda Hüseyinzade Alibey ve Ahmed Ağaoğlu'nun neşrettiği *Hayat* gazetesi ile sürdürülmüştür. Özellikle Azerbaycan'da millî hislerin uyandırılmasında önemli bir rol üstlenmiş olan "Hayat" gazetesi, bir taraftan bu hizmetleri yürütürken, diğer taraftan Türkiye'deki siyasi ve edebî teşekküllerle de yakın ilişkiler kurmuş, iki ülke arasında köprü vazifesi görecek kültürel çalışmalara rehberlik etmiştir.

Aynı yıllar içerisinde bilhassa matbuat sahasında verilen bu mücadelenin hükümet tarafından takibe alınması, yazarların temkinli davranmasını gerekli kılmış, hürriyet, millet, esaret gibi kavramlar daha çok vatan ve halk sevgisi adı altında işlenmiştir. Milliyetçi kimliklerini saklamak zorunda kalan yazarlar, bu yöndeki duygularını genellikle tarihî konulara yönelerek, dolaylı bir anlatımla yansıtma yolunu tercih etmişlerdir. Çünkü Ruslaştırma politikası gereği her türlü istibdadın uygulandığı bu yıllar, milliyet kavramının da tamamen hafızalardan kazınmak istendiği yıllardır.

İşte bütün bu tarihî vakıalar dikkate alındığında görülecektir ki, o yıllarda birçok şair gibi, hürriyet aşkı ile yanan Abdulla Şaik de söz konusu mücadeledeki yerini almış, ancak bu yöndeki beklentilerini, daha farklı bir amaç görüntüsü içerisinde dile getirebilmiştir. Oysa şairin şiirlerindeki hürriyet hasreti, sadece hümanist değerler adına terennüm edilmiş bir beklenti değildir. Nitekim kendisi tarafından 1918'de kaleme alınmış olmakla birlikte sözünü ettiğimiz arşive kaldırılacak olan bir şiirde, en büyük dilek olarak sunulan hürriyet kavramının hangi kaynaklardan beslendiği oldukça açık ifadelerle ortaya konulmuştur. Zira, duyguların rahatça ifade edilebildiği bir dönemde yazılan bu mısralarda, ana yurdu "Altaylar" olan milletin dokuz tuğlu bayrağına duyulan hasret, büyük bir ruh coşkuluğu içerisinde dile getirilmiş, bu yaklaşımla, hürriyetin sadece Azerbaycan Türk toplumu adına değil, Orhun Abideleri'nde<sup>12</sup> "Dokuz Oğuz Milleti" olarak da ifade edilen bütün Türk âlemi adına istendiği vurgulanmıştır:

12 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yay., 14. bs., İstanbul, 1991, s.28.

*Uca, qarlı dağlarımın başından  
Altaylar'a bakar bakar, durardım.  
Çemeninden, çölünden, dağ-daşından,  
Qızğın ürekle sizleri sorardım.  
Qısqaırdım sizi her bir torpağa  
Zira sizde veten eşqi var idi.  
Baktıqca o doqquz tuğlu bayrağa,  
Könlüm sévgi, teselli ile dolardı.<sup>13</sup>*

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, esasen Şaik'in millet kavramı üzerindeki hassasiyetini, onun söz konusu yıllarda yazdığı birçok şiirinde görmek mümkündür. Ancak devrin genel temayülüne uygun olarak ana tema olmamasına itina gösterilen bu kavram, bazen şanlı, bazen ulu, bazense içinde bulunduğu çıkmazlardan dolayı, öksüz ya da zavallı gibi sıfatlarla birlikte satır aralarına serpiştirilmiştir. Nitekim 1909 yılında gelecek nesillere nasihat şeklinde düşünülen "Layla" adlı şiirdeki:

*Türkoğlusan, ecdadın ulu, şanlı, serefraz,  
Doğma vetenindir başı qovqalı bu Qafqaz!<sup>14</sup>*

şeklindeki mısralar ile bu yöndeki duygularını dile getiren şair, 1913'te kendi ifadesi ile "Şanlı Türk Milleti"nin geleceği için fedakârane bir faaliyet yürütmüş olan Necef Vezirli'ye ithafen yazdığı bir başka şiirinde de benzeri bir tavır sergilemiştir:

*Ve her Türk oğlu bir Türke medar-ı fexrsen, şansan.  
Yaşa éy yom-i ali qehramanı, fexr ü izzetle!  
Yaşa bu sağlam ünsürle, yaşa bu şanlı millette!<sup>15</sup>*

Abdulla Şaik'in, mensubu bulunduğu Türk milleti adına duyduğu heyecanları,

*O şaxların damarında, kökündeki asalet,  
Şanlı keçmiş tarixini anladır; her qol-budaq<sup>16</sup>*

ve,

13 Abdulla Şaik Talıbzade, "Vetenin Yanıq Sesi" ( Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden).

14 Abdulla Şaik Talıbzade, *Eserleri II* ( Tertib ve Qéydler: Kamal Talıbzade), Azer Neşr., Bakı, 1968, s.31

15 Abdulla Şaik Talıbzade, *a.g.e.*, s. 57.

16 Abdulla Şaik Talıbzade, *a.g.e.*, s. 59.

*Bilmem, bu dağlar, bu mehabbetli fırtına  
Öksüz bu milleti çıkararmı o bir yana?*<sup>17</sup>

veya,

*Axıb gédir bulanıq çay kimi qara dövran,  
Zavallı milletimin haqqı olmada pamal!*<sup>18</sup>

mısralarında olduğu gibi bu yıllarda kaleme aldığı birçok şiirinde görmek mümkündür. Bu mısralar ile ortaya konulan hürriyet arayışının kimlerin duygularını temsilen dile getirildiği ise oldukça açıktır. Nitekim bu beklenti, ileriki yıllarda, temenni olarak hayalî bir sahne ile mısralara taşınacak, kazanılacak bağımsızlığın kutlandığı “kımız sunma töreni”, taşıdığı kültürel değerın şuurı içerisinde büyük bir hayranlıkla izlenecektir:

*Torpağımın qartallı dağ-daşına  
“Uğurlar olsun!” déyerek qondular.  
Ağ alınla yéni yurdun éşqine  
Köpüklü ve dadlı qımız sondular*<sup>19</sup>

Abdulla Şaik 1905 İhtilâli sonucu uğradığı hayal kırıklığının bir benzerini de 1917 yıllarında yaşamıştır. Bu tarihte Çar Hükûmeti'nin devrilmesi ve gerçekleştirilen ihtilâl ile yeni bir meclis için ilk adımların atılması, bütün Azerbaycan'ı ümitlendirmiş, aralarında Şaik'in de bulunduğu birçok Azerî aydın, bu hâdisenin bir kurtuluş olduğunu düşünmüştür. Ancak daha önceki gibi bu ihtilâlin de bir aldatmaca olduğu kısa zaman içerisinde anlaşılacak ve şair, ülkesi adına yaşanacak olan olumsuzluklar karşısında tekrar arayış içerisine girecek, Çar rejiminin yıkıldığı 1917 yılına kadar, ülkenin birçok aydını gibi gizlemek zorunda kaldığı duygu ve düşüncelerini, 1918 yılında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte, açıkça ortaya koymaya başlayacaktır.

Ne var ki, onun bu iki yıl zarfında kaleme aldığı ve Türk milliyetçiliğini, hatta Pan-Türkizm'e varan ideallerini bayraklaştırdığı, “Vetenin Yanıq Sesi”, “İntizar Qarşısında”, Türk Adem-i Merkeziyet Fırkası Müsavat'a ithafen kaleme alınan “Marş”, “Yeni Ay Doğarken”, “Araz'dan Turan'a” yine Stalin döneminde yazılan “Qemirik”, “Xalq Düşmenine” ve adı konmamış iki şiir, ileriki yıllarda

17 Abdulla Şaik Talıbzade, *a.g.e.*, s.16.

18 Abdulla Şaik Talıbzade, *a.g.e.*, s.24.

19 Abdulla Şaik Talıbzade, “Vetenin Yanıq Sesi” (Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden.).

yasaklanmış, basılan hiçbir eserine alınmamıştır. Bunun sebebi ise bugün için oldukça açıktır. Zira özellikle son yıllarda yapılan araştırmalar göstermektedir ki, Sovyet devri olarak bilinen yıllarda kaleme alınan edebî ve siyasî ürünlerin birçoğunda belirli bir yol izlenmiş, komünist rejimin talimatları dışına çıkamayan yazarlar, çoğunlukla âdeta kendilerine dikte ettirilen eserlerle yetinmek zorunda kalmışlardır. Nitekim Prof. Dr. Kemal Talıbzade, konu ile ilgili olarak, Sovyet devrinde basılmak üzere matbuata verilen eserlerin sıkı bir sansüre tâbi tutulduğunu, rejimin anlayışına ters düşen bölümlerin çıkarıldığını, hatta Nizamî ve Fuzûlî gibi klâsik şairlerin divanlarının bile, münacaat ve Muhammed'i öven bazı kasideler çıkarıldıktan sonra yayımlandığını belirtmektedir. Aynı makalesinde, benzeri bir anlayışla Şaik'in eserlerinin de sıkı bir incelemeye alındığını ifade eden Talıbzade, bu tür uygulamalar yüzünden birçok sanat adamının bugün yeterince tanınmadığını ifade etmektedir<sup>20</sup>.

Millî değerleri unutturarak ileriki yıllarda had safhaya ulaşacak olan asimilasyon politikasını kolaylaştırmak maksadıyla âdeta yok sayılan bu şiirlerde, şairin, geçmişte yaşadığı ve 1918'in hemen başlarında yaşamakta olduğu bunalımların asıl kaynağını buluruz. Söz gelimi bu tarihlerde kaleme alınmış olan *Vete-nin Yanıq Sesi* adlı şiirin ilk bölümlerinde, onun, büyük bir infial içinde olduğu görülür. Şiirin ilk bölümünde:

*Yürüyüdü sarsılmaz Altın ordu,  
Yürüyüdü lekesiz bayrağıyla  
Yürüyüdü güneşe, şerqe doğru,  
Altun oxu toppuzu mızrağıyla.*

*Yürüyüdü, çırpınan bir ürekle,  
Ün, şan, zefer arxasına düşerek.  
Yürüyüdü o bükülmez bilekle,  
"Altun ordu" türküsü söyleyerek.*

20 Kamal Talıbzade, aynı makalesinde, o yıllarda uygulanan inkârcı anlayışı örneklemek için bizzat yaşadığı bir hatırasını aktarır. Kendi ifadesine göre, Şaik'in *Eserleri III* adlı kitabında yer alan "Nevruz" adlı makale, Türklerin, Ekim Tatilinden başka tatilleri olmayacağı gerekçesi ile eserden çıkarılmıştır. Kitabın basımıyla bizzat ilgilenmiş olan Talıbzade, çıkarılan bölüm ile ilgili olarak Komünist Partisi'nin ideoloji bölümüne mektup yazarak bu uygulamaya müdahale etmek istediysede bir sonuç alamamıştır. Bk.: Talıbzade, Dr. Kamal, "Transitions-Literary Criticism in Azerbaijan A New Look at Soviet Works", Azerbaijan Spring, 1996 (4-1) s.3.

*Eyilirdi qarşısında sert dağlar,  
Düzen yérdi onlar üçün dağ, dere.  
Qıvrılırdı deniz, nehr, ırmaqlar,  
Baş eyirdi ayaq bassa her yére.*

*Altun ordu ireliledi bu qerar,  
Şerqe, qerbe, cenuba yol açırdı.  
Büküldü hep zalım, duyğusuz başlar,  
Ölkelere féyz, rehmet saçıldı.*

mısraları ile Türk tarihinin şanlı sayfalarına yönelecek olan şair, ikinci bölümde, 1917'den itibaren ülkesinde yaşanan menfi gelişmeleri hatırlayarak büyük bir panik içerisinde feryat etmeye başlar. Zira 3 Aralık 1917'de gerçekleştirdikleri ihtilâl ile Azerbaycan'daki iktidarı ele geçiren Bolşevikler, Mehmed Emin Resulzade ve Ali Merdan Topçubaşı'nın ortaya koyduğu "Rusya Federasyonu içinde topraklı muhtariyet" tezi karşısında telâşa kapılarak karşı harekete geçmişler, Ermeniler'in desteğini de alarak, başta Bakü olmak üzere Şamahı, Kuba, Lengiran gibi bölgelerde halka büyük eziyetler vermeye başlamışlardır<sup>21</sup>. Bu hâdiselerin had safhaya ulaşarak millî devlet ideali içindeki Azerbaycan Türklerinin yok edilmeye çalışılmak istenmesini son derece muzdarip bir ruh hâli içinde tasvir eden şair, bağımsızlık mücadelesinin bu ilk günlerinde, "Demir yürekli bir neslin evlâdı" ya da "Oğuzların Elxanların ehfadı" gibi mısraları ile ifadelendirdiği milletine, kendisine yaşama hakkı tanımak istemeyen iç ve dış düşmanlara karşı birlik çağrısında bulunur:

*Babanızın éttiyi bir yemine,  
Yoxmudur ya, sizde sévgi ve hörmet?  
Onlardakı te'ne, imana, dine,  
Çarpmayırmı qelbinizde mehebbet?*

*Revadır mı o bextiyar günlerin,  
O debdebem, o şövketim alınsın.  
Al dovaqlı, şen, parlaq düyünlerim,  
Yasa batsın, batsın, qara bağlasın?*

<sup>21</sup> Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1996, s.40.

Şairin yıllardır çektiği hasretin sebebi, bu bekleyişin ve yapılan çağrılarının kime olduğu, “İntizar Qarşısında” adlı bir başka şiirde daha açık ifadelerle ortaya konulmuştur. Yine basılmış eserleri arasında göremediğimiz bu şiirinde de “Başqasını istemem de, éy Türk, çabuk sen gel, sen!”<sup>22</sup> şeklindeki hitabı ile bu çağrının muhatabını vurgulayan Şaik, ülkesi üzerinde oynanan oyunların ancak ve ancak mensubu bulunduğu Türk milleti tarafından bozulacağına inanmaktadır:

*Sen gelmesen, dolumsanmış ürekler héç şad olmaz.*  
*Sen gelmesen, xerabaya dönen qelb abad olmaz.*  
*Sél gelmesen güneş doğmaz, ümid gülüm açılmaz.*  
*Dodaqlarım gülmez, söniük baxtıma nur saçılmaz.*

Nitekim şair bu tespitlerinde haklı çıkmış ve Azerî halkının feryadını dile getiren, onun inancını yansıtan bu ve bunun gibi birçok çalışma, Türkiye ile Azerbaycan arasında kurulacak olan dayanışmaya temel teşkil etmiştir. 28 Mayıs 1918’de Gence’de Millî Şûra Hükûmeti kurulduktan sonra artan baskılar sebebiyle Türkiye’den yardım istenmiş, Mehmet Emin Resulzade ve zamanın Hariciye Nazırı Mehmet Hacinski’nin İstanbul Hükûmetine yaptığı başvuru sonucunda, Nuri Paşa komutasında 15 Eylül 1918’de Bakü’ye giren bir Türk birliği, şehri Bolşeviklerden temizleyerek cumhuriyetin başkenti hâline dönüştürmüştür. Bu arada Türk ordusunun Bakü’ye girişi, halk tarafından büyük bir coşkunlukla karşılanmış, bu coşku o yıllarda Ahmet Cevat, Mehmed Eminoglu, Salman Mümtaz gibi birçok şair tarafından edebî sahaya taşınmıştır<sup>23</sup>. Aynı hâdisenin yarattığı sevinç, o günü hayalî bir atmosferde daha önceden yaşamış olan Abdulla Şaik tarafından kaleme alınan “Vatanın Yanık Sesi” adlı şiirde de şu mısralarla dile getirilmiştir:

*Bağurdım: éy iqid, qehreman erler?*  
*Sizler üçün qollarımı açmışam,*  
*Oralardan eksimiya bu yérler?*  
*Yolunuzda benefşeler saçmışam.*

22 Abdulla Şaik Talıbzade, “İntizar Qarşısında”( Prof Dr. Kamal Talıbzade’nin arşivinden).

23 Alhan Memmedov, “Azerbaycan Millî Demokratik Cumhuriyeti Devrinde Edebiyat 1918-1920 (Akt.: B. Atsız Gökdağ)”, Azerbaycan, Mars Ticaret ve Sanayii AŞ, Ankara, Eylül/Ekim-1991, s.5-8.

Abdulla Şaik'in, "milliyet" kavramı üzerindeki hassasiyetini ortaya koyan bir diğer vakıa da, onun Müsavat hareketine bakış açısı ve Müsavatçılar'la olan münasebetleridir. Zira şairin büyük bir coşkunluk yaşadığı bu yıllarda cumhuriyetin temellerini atan ve bu devletin temel esaslarını tayin eden parti Müsavat Partisi'dir. Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girdiği yıl olan 1920'ye kadar Azerbaycan'ın izleyeceği millî siyaseti yönlendiren Müsavat, gerek ihtilâl öncesi çalışmaları, gerekse Sovyet devrindeki yer altı faaliyetleri ile milliyetçilik ideolojisini günümüze kadar ulaştırmış bir kuruluştur.

Abdulla Şaik'in bu partiye ithafen yazdığı, ancak yine eserleri arasında gösteremediği "Marş" adlı şiir, konumuzla ilgili olarak bizlere önemli malzemeler sağlamaktadır. Ancak Müsavat'ın büyük bir coşkunlukla alkışlandığı söz konusu şiire geçmeden önce, bu partinin hangi şartlarda, ne amaçla kurulduğu konusunda kısa bir hatırlatma yapmak Şaik'i daha iyi anlamak açısından yerinde olacaktır:

Azerbaycan'ın son yüzyılda geçirdiği siyasî hâdiseleri incelerken de vurguladığımız gibi, XX. yy.'dan itibaren patlak vermeye başlayan işçi hareketleri, bazı aydınları harekete geçirmiş, mücadeleyi hukukî zemine taşıma kaygısı, birbiri ardınca siyasî örgütler kurulmasına sebep olmuştur. Bakü'deki hayat şartlarının son derece ağır olması ve gelir dağılımındaki adaletsizlik, örgütlenme çalışmalarının çok kolay ve hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Bu anlamda 1901 yılında, Bakü'de kurulan ilk Rus partisi "Sosyal Demokrat Derneği"dir. Bu derneğin kurucuları arasında Çar Hükûmetince kanun dışı faaliyetlerinden dolayı Bakü'ye sürülmüş olan Ruslar da vardır. Ancak bu yıllarda Bakü'de cereyan eden hâdiselerde yer alan işçilerin çoğu Güney Azerbaycan'dan gelmiş olan Türklere'dir. Bu gerçeği göz ardı etmeyen sosyal demokratlar, onların da desteğini alabilmek için 1904'te, partinin Bakü kanadına bağlı, sosyalist anlayışa mensup "Himmet" grubunu kurmuşlardır. Azerbaycan'da Türkler tarafından kurulmuş ilk siyasî örgüt olan "Himmet", 1905 ihtilâli ile yarı müstakil bir parti olmuş, 1917'den sonra ise, "Azerbaycan Komünist Partisi" adı ile tamamen bağımsız hareket etmiştir.

Siyasî örgütlenmelerin hız kazandığı bu dönemde, Kafkasya'da, Ermenilerin Türk ve Müslümanlara saldırımları üzerine, 1905 yılında Ahmet Ağaoğlu tarafından "Difâi Fırkası" kurulmuştur. Diğer bir adı da "Müdafaa Teşkilatı"

olan bu parti, özellikle Ermeni saldırılarının bertarafı açısından, Azerbaycan siyasî tarihinde millî uyanışa öncülük eden en önemli partilerden olmuştur. Yine bu örgütlenme çalışmalarının bir sonucu olarak 1906'da "Rusya Müslümanları İttifakı", 1911'de ise dördüncü parti, "Türk Adem-i Merkeziyet Müsavat Partisi" kurulmuştur. Azerbaycan'daki milliyetçi hareketlerin en etkili kuruluşu olan Müsavat, gerek kadrolaşma çalışmaları, gerekse Türk ve Müslüman topluluklarının haklarını korumak için verdiği mücadele ile devrin en aktif partisi konumuna yükselmiştir.

Ahmed Caferoğlu, "Azerbaycan Edebiyatı" adlı çalışmasında, Müslümanlık'ın Ruslaştırma'ya karşı emin bir koruyucu silâh olduğunu ifade etmektedir<sup>24</sup>. Gerek o yıllardaki "İslâmcılık" fikrinin etkisi, gerekse Caferoğlu'nun ifade ettiği sebeplere bağlı olarak başlangıçta daha çok ümmetçi bir söylem içine girmiş olan Müsavat, Mehmet Emin Resulzade'nin başa geçmesi ve bu partinin yayın organı olarak çalışacak olan *Açık Söz* gazetesini kurmasıyla birlikte milliyetçi bir çizgiye yönelmiş, Azerbaycan'da ümmet yerine millet kavramının yerleşmesinde büyük rol oynamıştır. Bu anlayışını ideolojik bir tavır olarak geniş kitlelere ulaştırmada önemli başarılar kaydeden Müsavat, Türkiye'nin de büyük desteği ile 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini kurmuş ve bu devletin temel esaslarını belirlemiştir. Azerbaycan siyasî tarihinde çok önemli bir yeri olan Müsavat Partisi, Sovyet devri olarak bilinen yıllarda da faaliyetlerini gizli olarak devam ettirerek, milliyetçi fikirlerin merkezi olma rolünü sürdürmüştür.

Yaptığımız araştırmalarda Şaik'in, Azerbaycan'a millî ruhu yeniden kazandıran bu partiyle olan münasebetlerine yer verilmediğini, bazı kaynaklarda ise, onun, Müsavat'a karşı mesafeli davrandığı yönünde ifadelerle karşılaştık<sup>25</sup>. Hatta bu değerlendirmelerin de ötesinde, Şaik'in konu ile ilgili bazı hatıralarını okuduk; onun, kendisine Mehmet Emin Resulzade tarafından yapılmış olan üyelik teklifini geri çevirdiği yönündeki ifadelerine rastladık<sup>26</sup>. Ancak 1918'de yine Şaik tarafından kaleme alınmış olan "Marş" adlı şiirde yer alan:

24 Ahmed Caferoğlu, "Azerbaycan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE, Ayyıldız Matb., Ankara, 1976, s. 1110.

25 Yakub İsmayılov, *Abdulla Şaik'in Heyatı ve Bedii Yaradıcılığı*, ACCP Élmmler Akadémiyası Neşr. Bakı, 1962, s.39.

26 Abdulla Şaik Talıbzade, *Eserleri VI*, (Tertib ve Qeydler: Kamal Talıbzade, Réd: R. Hacıyév), Yazıçı Neşr., Bakı, 1978, s. 295-302.

*Türk firqesi Müsavat,  
Açalım quş tek qanat.  
Sarılb hürriyete,  
Bulalım şanlı heyat<sup>27</sup>*

şeklindeki mısralar, meseleye ihtiyatlı yaklaşmamızı gerekli kıldı. Zira Azerbaycan Türkleri adına, âdeta hürriyet ile Müsavat'ın eş değer tutulduğu bu mısraların sahibi olan bir mütefekkirin, bu partiye karşı cephe almış olabileceğine ihtimal veremezdik. Ayrıca, Azerbaycan Demokratik Türk Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte dünya görüşünü ve kazandığı yeni ruh hâlini açıkça ortaya koyan Şaik, tarihî bir fırsat olarak gördüğü bu yıllarda millî kültür, millî tarih ve millî eğitim gibi değerler üzerinde yoğunlaşmış, aynı amaç doğrultusunda kaleme aldığı pedagojik, edebî ve ilmî eserleri ile genç nesli şuurlandırmaya çalışmıştır. Daha önce millî vicdanın, ancak millî mekteplerle sağlanabileceği fikri ile Azerbaycan'a ilk millî sınıfları kazandırmış olan şair, bu yıllarda Azerbaycan ve diğer Türk topluluklarının kalkınması için atılması gereken adımlar hususunda Şu'ra Hükûmeti'ne tavsiyelerde bulunmuş<sup>28</sup>, yazdığı "Türk Çelengi", "Mün-tehebat" gibi ders kitaplarıyla, öğrencilerine, millî değerleri tanıtmayı ve sevdirmeyi amaçlamıştır. Çünkü bu yıllar, birçok ülkeyi etkilemiş olan bir dünya savaşının bittiği, ancak siyasî kargaşanın devam ettiği yıllardır. Var olma mücadelesi içinde kendi geleceklerini tesis etme arzusunda olan milletler, bu amaçla millî kimliklerine daha sıkı sarılmakta ve kendilerini ayakta tutacak olan millî ruhu canlı tutma çabası içindedirler. İşte bu şuur içerisinde her zaman yücelttiği milleti için aynı duyguları yaşayan Şaik, âdeta, ileriki dönemlerde kendisini komünist ideolojinin dar kalıplarına hapsedmek isteyenlere meydan okurcasına, o yıllarda millî birlik mesajları vermiş, bir anlamda Müsavatçı'ların temel prensipleri ile paralel bir anlayış içinde olmuştur.

Abdulla Şaik'in Müsavat'a bakış açısı ile ilgili olarak Prof. Dr. Kemal Talibzade ile Bakü'de yaptığımız görüşmelerde, onun, aslında Müsavat Partisi'nin asil üyelerinden olduğunu, ancak sonraki yıllarda bunu saklamak zorunda kaldığını öğrendik. Şaik'in ileriki yıllarda kütüphanesindeki birçok malzemeyi yakmak zorunda kalmış olduğunu da göz önüne aldığımızda<sup>29</sup>, kendisinin Müsavat

27 Abdulla Şaik Talibzade, "Marş" ( Prof. Dr. Kamal Talibzade'nin özel arşivinden.).

28 Abdulla Şaik Talibzade, "Darülfünunlarımız ve Şura Azerbaycanı", *Eserleri IV* (Tertib ve Qéydler: K. Talibzade, Réd: E. Mirehmedov), Azer Neşr., Bakı, 1977, s. 204.

29 Prof. Dr. Kamal Talibzade, "Geddarlığın Poetik İnkârı", *Edebiyyat ve İncesenet Qezéti*, Bakı, 29 İyul 1988.

ile ihtilaf hâlinde olduğu yönündeki yorumların, Sovyet devrindeki inkârcı anlayışın bir ürünü olduğu kanaatine vardık. Zira Müsavat Partisi'nin temel ilkelere ile Şaik'in yukarıda ifade ettiğimiz faaliyetlerini ve "Birleşmeli Türkoğlu," şeklinde başlayan söz konusu şiirini yan yana koyduğumuzda, karşımıza çıkan kompozisyon bizi bu sonuca götürmektedir.

Abdulla Şaik'in, Türk birliği idealini yücelttiği şiirlerinden birisi de "Yeni Ay Doğarken"<sup>30</sup> adını taşımaktadır. Diğerleri gibi, ancak şairin oğlu Prof. Dr. Kemal Talıbzade'nin özel arşivinden temin edebildiğimiz bu çalışmada da konumuzla ilgili olarak oldukça çarpıcı ifadeler yer almaktadır.

Millî şuur sahibi bir Türk kadını<sup>31</sup> ile oğlu Yavuz arasında geçen diyalog üzerine kurulmuş olan şiirde, bağımsızlık rüzgârlarının esmeye başlaması ile birlikte yeni bir döneme girmiş olan Azerbaycan ve diğer Türk toplulukları, yeni doğmakta olan ay sembolü ile verilirken, Türk Milletinin tarihî süreç içerisinde yaşadığı coğrafik kopmalar, yedi ülke benzetmesi ile tasvir edilir<sup>32</sup>. Şiirin kahramanı Yavuz ve annesi arasında geçen konuşmada Yavuz, sönük ve kasvetli olan eski aya karşılık, henüz doğmakta olan yeni ayın insana huzur veren parlaklığına dikkat çeker ve annesine bunun sebebini sorar:

*Néçin bu ay ruhuma pek uyğun munis görünür?  
İçim dışım güneş kimi néçin nura bürünür?  
Néçin bu ay gözümde bir dilek qeder sévimli?  
O eski ay bunca parlaq, şux baxışlı déyildi  
Söyle o ay anacığım, noldu nere uğradı?*

Anne, o eski ayın zaman içerisinde parçalara ayrıldığını ve her bir parçanın yedi ülkeyi oluşturduğunu söyledikten sonra, idealist bir Türk gencini temsil eden Yavuz, o yıldızların yeterince parlak olmadığını, birbirlerinden uzak olduklarını vurgulayarak temennilerini dile getirir. Yavuz'un en büyük ideali, o yıldızların, eskiden olduğu gibi tekrar birleşmeleridir:

30 Abdulla Şaik Talıbzade, "Yeni Ay Doğarken" (Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden).

31 Şiirin başında, "Türk bikeleri kıyafesinde âlicenab bir qadın oğlu Yavuz'a yeni ayı göstererek" açıklaması yer almaktadır.

32 Türk toplumlarının kültürel hayatında önemli bir yeri olan 7 sayısı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Avni Yüksel "Türk Folkloründe Yedi Sayısı", *Millî Kültür*, C.3, Nu: 5, Ekim 1981.

*Men isterem yéddi ülker qarışsın bir-birine,  
 Üzerimize güneş kimi doğsun, ülker yérine.  
 Şu güneş hep doğsun da haqq éşqile héç sönmesin,  
 Şen- şen yurdlar bir qaranlıq mezarlığa dönmesin.*

Yavuz bu yıldızların birleşmesi ile bütün yerin ve göğün tapınacağı, dünyaya hayat verecek bir güneşin doğacağı inancındadır. Anne, oğlunu bu idealinden dolayı kutlayarak, ona bu yolda mücadele vermesi gerektiğini nasihat eder. Söz konusu şiirde, semboller vasıtası ile verilmeye çalışılan mesaj da, diğerleri gibi son derece açıktır.

Abdulla Şaik'in, Türk milletinin karşı karşıya olduğu tehlikelere karşı büyük bir tedirginlik yaşadığı, birbirinden kopmuş olan Türk kavimlerinin ıstırabını ruhunda duyduğu bir diğer çalışması ise "Araz'dan Turan'a" dır.<sup>33</sup>

Söz konusu şiirde Araz ve Kür nehirlerinin temsilciliğinde, Türk topluluklarının içinde buldukları vehamet dile getirilerek, çözüm aranır. Kartallı kayalara çarparak, kaplan gibi kükreyip deniz gibi kabaran Araz, İran ve Turan'ı doluştuktan sonra gözyaşları içerisinde Kür nehri ile karşılaşır; ona içini döker. Kür'e, Turan ülkesi için kötü emeller beslendiğini, sihirli devlerin kızıl elmaya girdiklerini, Turan'ın büyük bir ıstırap içinde olduğunu söyler:

*Qurultulu bir keder çökmüş Turan yurduna,  
 "Qızıl ırmaq", "Süd Gölü" bu anda qan köpürür,  
 Balta bıqlı igitler dil ve dodaq çeyneyir,  
 İşte meni inleyen bax şu acı duyğudur,  
 Çağlayanlar dağında köpüklü qan qusturur.*

Bilindiği üzere Turan, Balkanlar'dan Çin sınırlarına kadar uzanan coğrafyada yaşayan Türklerin yurduna verilen genel isimdir. Hüseyin Namık Orkun, kökü Sanskritçeye kadar uzanan bu kelimenin, "Öz Yiğen Alp Turang Altı Oğuz bunda üç yeğirmi (yaşımka) adırıldım" ifadesiyle Oğuz Kitabeleri'nde ve ayrıca Hint kaynaklarında da yer aldığını, Türklere ise Firdevsi'nin Şehname adlı eserinden geçtiğini vurgulamaktadır. Şehname'de yer alan bilgilere göre Turan, İran'ın kuzeyinde yaşayan Türk yurdudur<sup>34</sup>. Turan kelimesinin Türk yurdu anlamına geldiği yapılan birçok araştırmayla da sabittir. Ancak öyle zannediyoruz ki,

33 Abdulla Şaiq Talıbzade, "Arazdan Turana" (Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin özel arşivinden).

34 Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen yay., Ankara 1977, s.12.

Şaik'in bu şiirini ele alırken asıl üzerinde durulması gereken Turan kavramı çerçevesinde ortaya çıkmış olan "Turancılık" fikridir:

Hatırlanacağı gibi, XX. yy.'ın başlarında bazı sebeplerden dolayı giderek zayıflayan "Ümmetçilik" ideolojisinin yerini "Türkçülük" fikri almış, Türkiye'de de özellikle 1908 Meşrutiyet hareketinden sonra dalga dalga yayılan bu hareket, zamanla bütün Türk kavimlerini bir bayrak altında toplama idealine dönüşmüş, bu ideal, Rusya'dan İstanbul'a gelen gençlerin katkılarıyla daha da güçlenerek "Turancılık" adını almıştır. Hüseyinzade Alibey'in fikirlerinden etkilenen Ziya Gökalp ise 1911'de Selanik'te yayımlanan *Genç Kalemler*'e gönderdiği "Turan" adlı şiiri ile bu kavramın çerçevesini çizmiş, ileriki yıllarda da bu fikri sistematize etmiştir<sup>35</sup>.

İşte Ziya Gökalp'in:

*Vatan ne Türkiye'dir Türkler'e ne Türkistan  
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir; Turan*<sup>36</sup>

şeklindeki mısraları ile sınırlarını belirttiği Türk yurdunun o yıllarda içinde bulunduğu vahim durumu "Araz'dan Turan'a" adlı şiiriyle edebî sahaya taşıyan Şaik, kurtuluşun yine Türk milletinin birlik ve beraberliğinde aranması gerektiğini ima ederek, fikirlerindeki ısrarını ortaya koymuştur:

*İnler, yoxmu Turan'da qurtaracaq er meni?  
Nerde o Türk nişanlım o qoç yiğit? Yol alsın!  
Şu séhirlî tilsimi qırsın, meni qurtarsın!*

Aynı şiirinde yer alan: "Evet, qara buludlar almış yurdu qardaşım!" gibi ifadelerindeki yurt kavramı ile bütün Türk âlemini ihtiva eden Turan'ı kasteden şair, bağımsızlık için verilecek mücadelenin millî bir görev olduğu fikrini vurgulamayı da ihmal etmez:

*Turan'da yüz milyonluq Türklük buna qızmazmı?  
Qızmazsa bu xain el yasamızı pozmazmı?*

Önce, birbirlerinden koparılmış olan Türk topluluklarının çektiği ıstıraba yer verilmiş olan şiirin ileriki bölümlerinde, Türklerin bir bayrak altında yaşadığı, hayalî bir yurt tasavvur edilir. Araz ve Kür, eski Turan yurduna yıldırımlar

35 Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri* (Çev.: Cemil Meriç), Sebil yay., İstanbul 1980, s. 75-80.

36 Prof. Dr. Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp*. Kültür Bak. Ziya Gökalp yay., 1976, 1.bs., s.1.

saçma arzusu ile bu durumu, “Quzğun Deniz”e haber vermişler, Quzğun Deniz” haberi alır almaz yara almış bir dişi kaplan gibi çoşarak, Turan yurdunu kurtarmıştır. Ancak Turan’ın kurtuluşundan sonra amaçlanan hedef ise “Kızıl Elma” ya kavuşmaktır.

Bilindiği üzere bu kavram da, yeryüzündeki bütün Türklerin bir coğrafya üzerinde Türk ülküsü çerçevesinde birleşmeleri anlamına gelmektedir. Türklerin dünyadaki diğer insanlar gibi hür olmaları, ilim, teknik, sanayi gibi alanlarda çağdaş ölçüleri yakalamaları “Kızıl Elma” idealinin özellikleri arasındadır. Ancak bu hedefe ulaşmak için önce dil, millî kültür, millî tarih ve millî ülkü birliğinin tesis edilmesi gerekir<sup>37</sup>.

Yine Pantürkizm idealinin en hararetli savunucularından Ziya Gökalp tarafından kaleme alınmış olan:

*Ey Tanrı icabet kıl bu duaya:*

*Bizi de kavuştur Kızıl Elma’ya.*<sup>38</sup>

şeklindeki mısralar ile Abdulla Şaik’in aynı şiirinde yer alan:

*Qızıl Elma bağında gezer dünya gözeli*

*Güler coşğun sévinclé Türkün elinde eli.*

ifadeleri arasındaki duygu benzerliği, şairin Sovyet devrinde gizlenmeye çalışılacak olan ideallerinin, izaha gerek kalmayacak açıklıktaki tezahürleri olarak gösterilebilir.

Abdulla Şaik’in sanat hayatının ikinci safhasını Sovyet devri olarak bilinen yıllar oluşturur. Zira iki yıl kadar süren ve hür iradenin kullanılmaya başlandığı, millî benliğe dönüş anlamında önemli adımların atıldığı bu bağımsızlık günleri<sup>39</sup>, 28 Nisan 1920 yılında, Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’daki komünist sempati-zanların açtığı yoldan Bakü’ye girmesi ile son bulmuştur. Önce ihtilâl komitesi önderlerinden Neriman Nerimanov’un başkanlığında geçici bir hükûmet kurulmuş, bu hükûmetin iki yıl içinde teşkilatlanmasını tamamlamasıyla birlikte, Azerbaycan siyasî ve kültür tarihine “Sovyet Devri” adı ile geçecek olan yeni bir devir başlamıştır.

37 Prof. Dr. Hikmet Tanyu, *a.g.e.*, s.159.

38 Prof. Dr. Hikmet Tanyu, *a.g.e.*, s. 30.

39 Prof. Dr. Ahmed Caferoğlu, “Tarihin İlk Türk Cumhuriyeti Azerbaycan”, *Türk Kültürü*, S:19, TKAE, Ankara, Mayıs-1964, s. 15.

Hayatın birçok alanında birtakım yeni düzenlemelerin vaat edildiği bu yıllarda, edebî sahada da dikkate değer gelişmeler kaydedilmiş, özellikle edebiyatın fonksiyonu ve niteliği üzerinde kutuplaşmalar baş göstermiş, tartışmalar yaşanmıştır. Ancak, ileriki yıllarda düzenlenecek olan sindirme harekâtıyla bu tartışmalara son verilmiş, edebiyat, Marksizm ve Leninizm’le beslenen Sosyalizm ideolojisinin propaganda aracı hâline dönüştürülmüştür: “*Edebiyyat işi, umum-proletâr işinin bir hissesi, bütün fehle sinfinin, bütün şü’urlu avangardı terefinden herekete getirilen vahid, büyük sosial-demokrat mexanizminin tekerciyi ve vintciyi olmalıdır. Edebiyyat işi, müteşekkil, müntezem, birleşmiş sosial-demokrat partiya işinin terkeb hissesi olmalıdır.*”<sup>40</sup> Bu anlayış ise edebî değeri olmayan eserlerin çoğalmasına, sanata saygılı birçok şair ve yazarın edebî sahadan çekilmesine ya da bir şekilde pasifize olmasına yol açmıştır.

Stalin’in idareyi ele almasıyla birlikte had safhaya ulaşacak olan bu gelişme, Azerbaycan’da milletin dilini, kültürünü, tarihini ve ümitlerini yakından tanıyan birçok aydın için karanlık günlerin yoğunlaştığı yıllar olmuştur. Aynı dönemde “Azerbaycan Sovyet Yazıcıları Birliği”nin 18-23 Mart 1937 tarihindeki toplantısında, Millî Eğitim Bakanlığı’nda görev yapan ve Sovyet ideolojisine ters düştüğü tespit edilen milliyetçi aydınların listesi çıkarılmış<sup>41</sup>, birçok aydın takibe alınmış, Hüseyin Câvid, Mikâil Müşfiq, Seyyid Hüseyin, Ahmed Cevad, Yusuf Vezir Çemenzemini, Mir Mehmed Kerimağa, Hedise Hanım Kayıbova, Medine Hanım Kıyasbeyli, Ulvi Receb gibi eli kalem tutan sayısız ilim ve sanat adamı, idam dahil olmak üzere çeşitli şekillerde cezalar dırılmışlardır. Bu katliamdan kurtulabilen Alibey Hüseyinzade, Ahmed Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade gibi Azerbaycan fikir ve kültür hayatına damgasını vurmuş birçok isim ise ülkesini terk ederek rejime karşı verdikleri mücadelelerini ülke dışında da sürdürmüşler, İran, Fransa, Romanya ve Türkiye gibi ülkelerde yaptıkları çalışmalarını ile “Azerbaycan Mühaciret edebiyatını” teşekkül ettirmişlerdir.

Ancak aynı yıllarda, özellikle eğitim alanında yapılan düzenlemeleri tarihî bir fırsat olarak değerlendiren ve Azerbaycan’ı bu yöndeki çalışmalarını ile geleceğe hazırlamak isteyen bir grup yazar, siyasî anlamda daha temkinli bir yol izleyerek faaliyetlerini sürdürmüşler, hatta medeniyet adına atılan bazı adımları desteklemişlerdir. Aralarında Cafer Cabbarlı, Celil Memmedkuluzade, Süley-

40 İlyic Vilademir Lenin, *Edebiyyat Haqqında*, Azer Neşriyyat, Bakı 1970, s.122-123.

41 Doç. Dr. Sadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Kömen yay., 2.bs., Konya 1997, s. 48.

man Sani, Mehemmed Said Ordubadî, Hüseyin Cavid, Abdulla Şaik gibi isimlerin de yer aldığı ve devrin şartları gereği daha makûl gördükleri bir strateji ile Azerbaycan Türk toplumuna hizmet vermeyi amaçlayan söz konusu aydınların böyle bir tercih yapmış olmalarının ardındaki gerçekçi, Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu: “*Gaddar tecelliye baş eğmekten başka çare kalmamıştı. Olsa olsa yegâne halas yolu, millî kültür istiklâliyetini devam ettirmek, dil ve edebiyat sahasında hiçbir fedakârlığa yol açmamaktı.*”<sup>42</sup> şeklindeki sözleri ile açıklamaktadır.

Şaik’in sanat hayatındaki ikinci dönemi oluşturacak olan bu yıllar, onun çalışma temposunun oldukça yükseldiği yıllardır. Bunun temel sebebi ise biraz önce belirttiğimiz gelişmelere dayanır. Yapılan yenilikleri olumlu birer adım olarak değerlendiren Şaik, “Siyasî Sahifeler”<sup>43</sup> adlı hatırasında da ifade ettiği gibi, Sovyet Hükûmeti’nin eğitim alanındaki hamlelerini, okul ve kurs açma girişimlerini, kadın hakları ve sosyal eşitlik konularındaki düzenlemelerini milleti adına iyi değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak görmüş ve çalışmalarını bu anlayış çerçevesinde yoğunlaştırmıştır.

*Azerbaycan Edebiyatı Tarixi* adlı eserde, 1930-1941 yılları arasında Azerbaycan Sovyet şiiirinin sosyalizm ve realizm anlayışı doğrultusunda olgunlaştığı belirtilmekte, eserin bir başka bölümünde de, geçmişte kendisini kafesteki yaralı bir kuşa benzeterek bedbin psikolojisini ortaya koyan Şaik’in, bu yıllarda oldukça optimist bir bakışı açısına yöneldiğini ifade edilmekte, bunun sebebi olarak da, onun sosyalist hayat anlayışına bağlanmış olması gösterilmektedir<sup>44</sup>. Nitekim Şaik’in bu yıllarda kaleme aldığı “Gelecek Sizindir”<sup>45</sup>, “Azerbaycan Xalqı Qedşünas Bir Xalqdır”<sup>46</sup>, “Şanlı İl Dönümü”<sup>47</sup>, “Arzular Heqiqete Çevrilir”<sup>48</sup>,

42 Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, *Azerbaycan Dil ve Edebiyatı’nın Dönüm Noktaları*, Yeni Cezaevi Matb., Ank. 1953, s. 22.

43 Abdulla Şaik Talıbzade, *Eserleri V*, (Tertib ve Qeydler: Kamal Talıbzade, Réd: R. Hacıyév), Yazıcı Neşr., Bakı 1978, s. 301.

44 *Azerbaycan Edebiyatı Tarixi*, Qızıl Şerq Metb., Bakı 1957, C.III, s.91,48.

45 Abdulla Şaik Talıbzade, “Gelecek Sizindir!”, *Azerbaycan Gençleri Qezéti*, Azerbaycan’ın Birleşmiş Qezet- Jurnal Neşr. Metb., Bakı, 3 Yanvar 1954.

46 Abdulla Şaik Talıbzade, *Eserleri IV* (Tertib ve Qeydler: K. Talıbzade, Réd: E. Mirehmedov), Azer Neşr., Bakı 1977, s. 418.

47 Abdulla Şaik Talıbzade, “Şanlı İldönümü”, *Kommunist Qezéti*, Azerbaycan’ın Birleşmiş Qezet-Jurnal Neşr. Metb., Bakı, 28 Aprel 1957.

48 Abdulla Şaik Talıbzade, *Eserleri IV* (Tertib ve Qeydler: K. Talıbzade, Réd: E. Mirehmedov), Azer Neşr., Bakı 1977, s. 423.

“Güneşli Günler”<sup>49</sup> gibi makaleleri ve bazı şiirlerinde, onun bu yöndeki duygu ve düşüncelerini bulmak mümkündür. Söz gelimi sanat hayatının bu ikinci döneminde yazdığı “İlham Qaynağım” adlı çalışmasında, bu yıllarda kazanılan iyimler ruh hâli şu ifadelerle aksettirilmiştir:

*Şefe q güldü üzümə,  
Işıq geldi gözümə.  
İndi her uzaq, yaxın  
Qarşımda açıq, aydın  
Ne şübhe var, ne keder,  
Bu gün şé' rime rehber  
Qelbimdəki şö' ledir,  
Qalib, qadir küledir.<sup>50</sup>*

Ancak birkaç yıl sonra yine Şaik tarafından kaleme alınmış olmakla birlikte hiçbir şekilde yayımlanamamış olan isimsiz bir şiirde yer alan:

*Yéne dehşetle sarsılır afaq,  
Mehferindenmi oynamış bu cahan?!  
Yéne qün fısqırır deniz, torpaq,  
Bağlıdır dil, fikir, qelem, viçdan.  
Damğalanmış ağıl, düşünce ürek  
Sehr, tilsimle oynayır bu felek<sup>51</sup>*

şeklindeki mısralar ile, yine uzun yıllar arşivden çıkarılamayan bir diğer isimsiz şiirde geçen:

*Géce-gündüz axan bu al qanlar  
Deniz olsa, yéne soğulmazmı?  
Bir zaman haqq-hésab çekerken él;  
Bu cinayetlerin sorulmazmı?  
Vérdiğin bu cezalara qarşı  
Sene de mehkeme qurulmazmı?  
Bu qoyun cildine giren qurdun,  
Fitnesi, hilesi duyulmazmı?*

49 Abdulla Şaik Talıbzade, *a.g.e.*, s. 424.

50 Abdulla Şaik Talıbzade, *Eserleri II* (Tertib ve Qéydler: Kamal Talıbzade), Azer Neşr., Bakı, 1968, s.104.

51 Abdulla Şaik Talıbzade, “İsimsiz Şiir 1” (Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden).

*Bu qeder l ş y yen dere, uçurum,  
İntiqam ne' resiyle dolmazmı?''<sup>52</sup>*

ifadeleri, meselenin bir başka yüzü olduğunu düŐündürmektedir.

GeçmiŐ yillarda Marksist bir dünya görüŐüne sahip olan, ancak Rus ordusunun 1990'da Bak 'de sebep olduğu vahŐeti yaŐadıktan sonra bu anlayışa karşı tavrı alan Akademik Prof. Dr. Kemal Talıbzade, kendisi ile yapılan bir röportajda<sup>53</sup>, Sovyet devrinde, yazarların, kurulmak istenilen düzene uymak, eserlerinde mutlu bir toplum görüntüsü yaratmak zorunda olduklarını ifade etmektedir. Talıbzade yine konuya açıklık getirebileceğine inandığımız bir başka çalışmasında da, birçok sanat ve kültür adamı gibi babasının da yaşadığı bir dayatmayı, onun ağzından Şu sözler ile aktarmaktadır. *"Xatırımdadır ki, 1937- ci ilde, Qo oğlu poemasının el yazması xaylı müddet 'Revolyasiya ve Kultura' jurnalının r dak-siyasında saxlandığdan sonra meslehet gördüler ki, po manın çapı  c n onun bir y rine Stalin' in adı salınmalıdır. Bu meslehet y rine y tirildikten sonra ancağ po ma 1938- i ilde neşr olundu. Xanlıqlar d vr n n xalq qehremanlığı hara, Stalin hara!"*<sup>54</sup>

Prof. Dr. Kasım Kasımzade'nin de ifade ettiği gibi, Azerbaycan'da Stalin döneminde faaliyet gösterip de takibe alınmayan yok gibidir<sup>55</sup>. Pek tabii olarak millî Şuur kaygısı içinde olan Şaik de bu baskıları hissetmiŐ, büyük zorluklarla karŐılaŐmıŐ, 1930'dan itibaren derin bir manevî bunalıma girmiş, birçok yazar dostundan ve öğrencilerinden uzaklaŐmıŐ,  detaya hayata k sm Őt r. Hatta Prof. Dr. Kemal Talıbzade'den aldığımız bilgilere göre, 1934 yılında sağlık problemleri gerekçe gösterilerek öğretmenlikten el  ektirilmıŐ, kendine ait olan okuma parçaları ders kitaplarından kaldırılmıŐ, eğitimle ilgili programları yasaklanmıŐtur<sup>56</sup>. Stalin'in özellikle 1937-38 lerde Türk ve Müslüman toplumlarına karşı uyguladığı yok etme politikası, Őairi derin bir bunalıma sürüklemiŐ, Ruhulla Ahundov, Tağı Şahbazî, Atababa Musaxanlı, Hüseyin Cavid, Ali Nazmi, Ahmed Cevad, Yusuf Vezir  emenzeminli, Mikayıl M Őfiq, Ali M nzib gibi yakın dost ve

52 Abdulla Şaik Talıbzade, "İsimsiz Şiir 2" (Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden).

53 Dr. Kamal Talıbzade, "Transitions-Literary Criticism in Azerbaijan A New Look at Soviet Works", Azerbaijan Spring, 1996 (4-1) s.5.

54 Prof. Dr. Kamal Talıbzade, "Geddartığın Po tik İnk ri", *Edebiyyat ve İncesenet Qez ti*, Bakı, 29 İyul 1988.

55 Prof. Dr. Kasım Talıbzade, "Muhaciret ve Muasır Azerbaycan Edebiyatının Bazı Meseleleri", *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*, Nu: 281, Mars ve Ticaret Sanayi AŞ, Ankara, Eylül-Ekim 1991, Yıl: 40, s. 29.

56 Bu bilgileri Azerbaycan'da 15 gün kadar evinde misafir olduğumuz Prof. Dr. Kamal Talıbzade'den aldık.

öğrencilerinin halk düşmanı ilân edilmesi, onun, rejime olan nefretini daha da artırırken, milletin geleceği hakkındaki iyimser duygularının eriyip gitmesine sebep olmuştur. Şair, bu yıllarda millî şuur sahibi öğrencilerinden Ruhulla Ahundov ve Tağı Şahbazî'ye ithafen yazdığı bazı şiirleri<sup>57</sup> ile, Türk milleti adına kurduğu bağımsızlık hayallerinin günden güne sönüp gitmekte olduğunu büyük bir ruh ezikliği içerisinde kabullenmek zorunda kalmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlık günlerinde büyük bir coşkuyla işlenen Türk birliği idealinin bir hayale dönüşmesi karşısında büyük ruhî çöküntüye uğrayan şair, bu yıllarda kaleme aldığı, ancak arşivinden çıkaramadığı "Gemirik" adlı bir başka şiirinde de benzeri duygularını şu mısralar ile ifade etmiştir:

*Efsaneye döndü o heqiqet,  
Bir gün başına açar felaket.  
Yüksek idéal onunla söndü,  
Gözlerden uzaq xeyale döndü....<sup>58</sup>*

Bu dönemde üzerindeki siyasî baskılardan dolayı köşesine çekilmeye zorlanmış olan Şaik, söz konusu uygulamaları hazmedememekle birlikte, elinden Stalin'e karşı beslediği menfi duygularını mısralara aktarmaktan başka birşey gelmemiştir. Prof. Dr. Kemal Talıbzade onun bu yıllardaki tavrını şu sözleri ile açıklar: "*Ancaq A. Şaiq'in fikir aleminin en xefif, en gizli qüşelerine beled bir adam kimi déye bilerem ki, hem Stalin'in, hem de onun Bağırov kimi elaltılarının xalqa, ziyalulara karşı çévrilmiş meqsedli siyasetine karşı o hemişe daxiyi bir é'tiraz, hiddet hissi ile yaşamış ve bu münasibet sirdaşları ile olan vaxtaşırı söhbetlerinin mövzularından birine çévrilmişdi*".<sup>59</sup>

Tespitleri ile, kendilerinden saklanmak istenilen gerçekleri ifşaya yönelecek, biraz da aldatılmışlığın verdiği hınçla, milletine reva görülen uygulamaların müsebbiplerine lânetler yağdırmış olan Şaik'in, elimizde daktilo yazması hâlinde bulunan ve Prof. Dr. Talıbzade'nin, 1937-38'lerde ya da daha sonraki bir tarihte yazılmış olabileceğini ifade ettiği bir diğer şiirinde de "vahşi katil" sıfatı ile anılan Stalin, şu çarpıcı ifadelerle tasvir edilmektedir:

57 "Gelsin" ve "Şeklinde" adını taşıyan bu iki şiir, Abdulla Şaik'in "Eserleri II" adlı kitabında yer almaktadır: s.114,115.

58 Abdulla Şaik Talıbzade, "Gemirik" ( Prof Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden).

59 Prof. Dr. Kamal Talıbzade, "Geddarlığın Poétik İnkârı", *Edebiyyat ve İncesenet Qezéti*, Bakı, 29 İyul 1988.

*Tarix bunu gösterecek, neler, neler yandı sen!..  
Ölkemizde qulaq batdı acı matem sesinden.  
Cahil, meğrur insanlarda ne ürek, ne vicdan var,  
Tebii, boş tebillerin sesi şiddetle gurlar.  
Yaxın- uzaq her bir dövrü axtardım tarix boyu,  
Her qanlı tac , her sancağı, her bir soyu, her soppu.  
Béle vehşi bir qatile tesadüf étmedim men,  
Xalqın bilikli oğlunu mehv édirsən kökünden...<sup>60</sup>*

Aynı yıllarda yazdığı, ancak isim vermeye fırsat bulamadığı bir başka şiirinde de, muhtemelen yine Stalin'i hedef alarak ona olan kızgınlığını dile getiren şair, Türk ve Müslüman toplumlara uygulanan zulmü büyük bir öfke ile karşılar. Yapılan soykırımın sona ermesini, suçluların ise cezalandırılmasını arzu eden şair bu yöndeki beklentilerini:

*Bu qururlu boyun vurulmazmı?  
Bu bulanıq sular durulmazmı?  
Söyle, éy kinli, qan içen xain,  
Zülme, sebre nehayet olmazmı?<sup>61</sup>*

gibi mısraları ile dile getirir.

Azerbaycan'da bulunduğumuz sıralarda konu ile ilgili olarak Prof. Dr. Kemal Talıbzade ile yaptığımız görüşmelerde, Şaik'in, Stalin'in gizli faaliyetlerini eleştiren mahiyette birçok çalışması olduğunu öğrendik. Ancak yukarıda bahılarına yer verdiğimiz bu çalışmalar, onun yaşadığı yıllar içerisinde, vurgulamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı hiçbir şekilde yayımlanamamıştır. Yine Sayın Talıbzade'den aldığımız bilgilere göre, Şaik, 1937 ve 1938 yıllarında başına daha büyük musibetler açabilecek olan bu malzemelerin çoğunu evinde yakmak zorunda kalmıştır. Bu sırada, söz konusu evrağın ne olduğunu yaşının küçük olması sebebiyle bilemeyen Talıbzade ona yardımcı olmuş, hâdisenin tek şahidi olarak bu yöndeki değerlendirmelerini *Edebiyyat ve İncesenet* gazetesinin 29 Haziran 1988 tarihli sayısında yayımlatmıştır.

Abdulla Şaik'in basılmış eserleri arasında göremediğimiz, ancak oğlu Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin özel arşivini bize açmasıyla ulaşabildiğimiz söz konu-

60. Abdulla Şaik Talıbzade "Xalq Düşmenine" (Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden).

61. Abdulla Şaik Talıbzade, "İsimsiz Şiir 2" (Prof. Dr. Kamal Talıbzade'nin arşivinden).

su şiirler göstermektedir ki, özellikle bir Türk milliyetçisi olarak 1918 ve 1920 yılları arasındaki faaliyetleri ile “millî şuur” sahibi bir nesil yetiştirmeyi hedeflemiş olan Şaik, Sovyet devri yıllarında, şartlar gereği bu yöndeki duygularını saklamak zorunda kalmıştır. Sonraki yıllarda ise, onun bu yöndeki faaliyetleri pek dikkate alınmamış, örtbas edilmiş, hatta konu ile ilgili duygu ve düşüncelerini ihtiva eden şiir ya da diğer edebî çalışmaları yasaklanarak, unutturulmak istenmiştir.

Ancak bütün bu uygulamalara rağmen, aynı yıllarda millî şuur kavramının -dolaylı yollarla da olsa- işlendiği eserlere rastlamak da mümkündür. Söz gelimi Cafer Cabbarlı, Samed Vurgun, Hüseyin Cavid ve Abdulla Şaik gibi birçok sanat adamı, bugün yeni bir bakışla değerlendirildiğinde, bazı tarihî gerçekleri yansıttığı görülen çalışmalar meydana getirebilmişlerdir<sup>62</sup>. Bunu yaparken ise rejimle ters düşmeme konusunda özel bir gayret içinde olmuşlar, bu sebeple ileriki yıllarda zaman zaman eleştiriye uğramışlardır. Ancak bu yöndeki duygu ve düşüncelerini doğrudan dile getirmek isteyen sanat adamlarının, sürgün, hapis ya da idam gibi uygulamalarla pasivize edildikleri dikkate alınırca, onların böyle bir davranış biçimini benimsemiş olmalarının ardındaki gerçek daha iyi anlaşılacaktır. 1920’den sonra başlayan ve 1937’lerde Stalin’in sahneye çıkmasıyla birlikte tam bir kıyıma dönüşecek olan bu uygulamalara, araştırmamızın akışı içerisinde yer vereceğiz.

Ancak yine de diğer birçok aydının uğradığı feci akibeti yaşamamıştır. Oğlu Prof. Dr. Kemal Talıbzade bu yıllarda babasının Sibiry’a sürülmekten kurtulmuş olmasını, biraz da onun meleği andıran tabiatına bağlamaktadır<sup>63</sup>.

62 Dr. Kamal Talıbzade, “Transitions-Literary Criticism in Azerbaijan A New Look at Soviet Works”, Azerbaijan Spring, 1996 (4-1) s.1.

63 Dr. Kamal Talıbzade, “Transitions-Literary Criticism in Azerbaijan A New Look at Soviet Works”, Azerbaijan Spring, 1996 (4-1) s.5.